

## ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК У КОМПЕТЕНТІСНО ЗОРІЄТОВАНОМУ ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

*С. Е. Трубачева,*

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник*

У статті висвітлено окремі аспекти проблеми проектування модульного підручника в системі компетентісно орієнтованого освітнього середовища навчального закладу. Проаналізовано дидактичні особливості його структури та функцій як основного елемента навчального компонента освітнього середовища.

**Ключові слова:** *компетентісно орієнтоване освітнє середовище, модульний шкільний підручник.*

**Постановка проблеми.** Освітнє середовище навчального закладу розглядається як штучно побудована система, структура та складові якої сприяють досягненню цілей навчально-виховного процесу. Компетентісно зорієнтоване освітнє середовище визначається відповідними ціннісно-смісловим спрямуванням, орієнтацією на формування ключових, предметних і професійно спрямованих компетентностей учнів, має забезпечити учням умови для реалізації їх індивідуальної освітньої траєкторії.

Підручник є основним елементом навчального компонента у освітньому середовищі та займає в ньому центральне місце. Його структура часто може трансформуватися у нову конструкцію (модульний, електронний підручник та ін.), що забезпечує йому більш успішне вирішення завдань, поставлених перед сучасною школою. Наприклад, у модульному підручнику кожен блок змісту може бути представлений у мінімальному обсязі, а в спеціальних додатках дається розширений, поглиблений, профільно або професійно орієнтований навчальний матеріал. Електронний підручник має більші можливості для розширення інформаційного поля учня, організації діалогу, впровадження системи тренінгів і контролю, рухливості інформації – переміщення, компонування, моделювання тощо.

Сучасний підручник позиціонується, насамперед, як основа формування навичок самоосвіти, інструмент організації активної пізнавальної діяльності учнів, засіб демонстрації застосування нових технологій, які мотивують школяра на оновлення знань відповідно до своїх потреб. Він містить систематизовану навчальну інформацію, представлену в різній формі (текстовій, ілюстративній, графічній, статистичній та ін.) на різних носіях (друкованих, електронних).

На думку А. В. Хуторського, підручник – це комплексна інформаційно-діяльнісна модель освітнього процесу, що відбувається в межах відповідної дидактичної системи і включає необхідні умови для його здійснення [5].

Актуальним є питання вивчення можливостей шкільного підручника у реалізації завдань компетентнісно орієнтованого навчального середовища.

**Аналіз літератури з проблеми дослідження.** Дослідженню можливостей шкільного підручника у реалізації компетентнісного підходу в освіті присвятили свої праці Н. М. Бібік, І. П. Гудзик, В. В. Мелешко, О. В. Онопрієнко, С. П. Паламар, М. І. Піддячий, В. Г. Редько, О. Я. Савченко, О. М. Топузов, А. В. Хуторської та багато інших науковців. Суттєве значення у вирішенні завдання формування компетентнісно зорієнтованого навчального середовища має аналіз робіт з теоретичних основ і практичних технологій педагогічного проектування освітнього середовища навчального закладу (Ю. В. Заболотня, В. А. Болотов, А. І. Каташев, А. М. Новіков, В. І. Слободчиков, С. В. Тарасов, В. А. Ясвін та ін.).

**Формулювання цілей статті і постановка завдань.** Компетентнісно орієнтоване освітнє середовище ми розуміємо як сукупність спеціально організованих психолого-педагогічних умов, що забезпечують якість підготовки учнів у компетентнісному форматі: їх навчально-практичну, дослідницьку та проектну активність, соціальну мобільність, готовність до профільного та професійного самовизначення з подальшим самовдосконаленням. Навчальне середовище має забезпечити кожному учню можливість реалізувати себе, максимально розвинути свої природні здібності, врахувати освітні потреби, забезпечити реалізацію принципу безперервної освіти. Значну роль у цьому процесі відіграє шкільний підручник. Доцільним є визначення дидактичних особливостей проектування та застосування шкільного підручника у компетентнісно орієнтованому освітньому середовищі навчального закладу.

**Виклад основного матеріалу.** У широкому сенсі освітнє середовище трактується як сукупність факторів, що визначають зміст і технології навчання та розвитку особистості, соціокультурні та економічні умови, що впливають на освіту, інформаційний базис, тип міжособистісних відносин, способи взаємодії особистості з навколишнім середовищем. Освітнє середовище включає в себе цільові установки, вимоги до освіти, соціокультурні ресурси, авторські моделі педагогічної діяльності викладачів і потенціал педагогічного колективу, нормативно-правові документи, що регулюють відносини у сфері освіти, матеріально-предметну та рекреаційну базу навчального закладу [1, 2, 3, 6]. Усі ці фактори й умови виникають як під впливом соціально-економічних процесів, так і цілеспрямовано створюються в системі освітнього закладу. При цьому передбачається залучення учня до активної взаємодії із середовищем, яке починається там, де здійснюється взаємодія між суб'єктами навчання, де вони спільно починають його проектувати та будувати як предмет і ресурс своєї спільної діяльності, і де між суб'єктами навчання починають вибудовуватися певні зв'язки та відносини [3].

Компетентнісно орієнтоване освітнє середовище формується як відкрита система, що акумулює в собі цілеспрямовано створювані на єдиних ціннісно-цільових засадах предметні, міжпредметні та метапредметні освітні ситуації.

Процес проектування моделі компетентнісно орієнтованого освітнього середовища навчального закладу охоплює такі аспекти: концептуальний (виявлення функцій і структурних характеристик середовища, критеріїв його ефективності); організаційно-управлінський (розроблення нормативно-установчих документів, підготовка учителів до застосування освітніх технологій в умовах компетентнісного підходу, ініціація та створення проектних груп); змістовий (трансформація змістових і процесуальних характеристик освітнього процесу відповідно до запропонованої моделі освітнього середовища навчального закладу); технологічний (впровадження проектних і дослідницьких технологій у навчальний процес).

В основу розроблення моделі компетентнісно орієнтованого середовища навчального закладу покладено розуміння суті компетентнісної освіти. Системоутворювальним компонентом є компетентнісно орієнтований навчальний процес, зміст і технології якого націлені на озброєння учнів орієнтовною основою та досвідом реалізації ключових і предметних компетентностей.

Основними функціями компетентнісно орієнтованого освітнього середовища є: 1) навчальна – досягнення освітніх результатів у вигляді компетентностей через опору на освітнє середовище, його інформаційний, технологічний, комунікативний потенціал; 2) виховна – виховання громадянина, патріота, психологічно стійкої, толерантної особистості на основі моделювання виховних ситуацій за допомогою психологічних і міжособистісних аспектів освітнього середовища; 3) соціокультурна – орієнтація на ціннісно-смісловне входження випускника в культуру, у тому числі професійну; 4) інтегративна функція проявляється як у змісті освіти (через інтеграцію знань різних галузей науки, створення міжпредметних проектів, інтеграцію основної та додаткової освіти тощо), так і в об'єднанні всіх суб'єктів освітнього процесу для досягнення загальних цілей; 5) адаптивна функція забезпечує умови повноцінного залучення суб'єкта в освітній процес з урахуванням його індивідуальності, а також сприяє перетворенню середовища відповідно до нових вимог [3, 6].

Підручник є основним елементом навчального компонента в освітньому середовищі та слугує не лише джерелом інформації для учнів, але і дозволяє спрямувати й організувати шлях пізнання, проникнути в суть досліджуваних предметів і явищ, забезпечити фундаментальне та вмотивоване розкриття навчального змісту, спонукає учня до самостійності, розвиває потребу до подальшої самоосвіти і використання різноманітних джерел інформації освітнього середовища. У підручнику мають бути наявними всі обов'язкові компоненти, що забезпечують стабільність та сучасність підручника, реалізацію системи зв'язків з освітнім середовищем.

Підручник розглядається як центральний і системоутворювальний елемент відкритої інформаційної системи освітнього середовища, що забезпечує освоєння змісту освіти шляхом комплексного поєднання з навчально-методичними комплектами із застосуванням мультимедійних технологій для інваріантної та варіативної складових змісту освіти.

Основні параметри, що характеризують підручник: відповідність змісту підручника державному освітньому стандарту; забезпечення компетентісно спрямованого змісту освіти (в основу підручника закладено програмний зміст освіти з орієнтацією на формування та розвиток універсальних знань, загальнонавчальних умінь, розвиток предметних і ключових компетентностей); урахування специфіки предмета, його міжпредметної, метапредметної складових та можливості розширення підручника засобами освітнього середовища.

Підручник є комплексною інформаційною моделлю, яка у своїй структурі містить три основні блоки: 1) вимоги до результатів роботи учня з підручником (до кожної теми, розділу чи модуля); 2) текстовий блок, що розподіляється на основний, додатковий і пояснювальний; 3) блок діяльнісного спрямування (запитання та завдання на репродуктивну, проектну, творчу, емоційно-ціннісну, рефлексивну, контрольну-оцінну діяльність).

Модель підручника для компетентісно орієнтованого навчального середовища може бути представлена у вигляді сукупності таких функціонально значущих структурних елементів, як передмова, зміст, модуль (модулі) з параграфами, висновками, електронним варіантом наочно-образної моделі понятійного апарату змісту модулів із системою інформаційних зв'язків з елементами навчального середовища, перелік джерел інформації. При цьому структура кожного модуля передбачає наявність загального вступу, опису очікуваних результатів навчання, сукупності параграфів, компетентісно орієнтованих навчальних завдань та педагогічних технологій, висновків. Параграф складається з короткого вступу, власне змісту параграфа, висновків і різного виду завдань.

Моделювання структури та змісту модуля доцільно розпочинати із створення результативно-цільової моделі вивчення теми, яка містить: запитання на знання понять і фактів; запитання на розуміння зв'язків між поняттями; завдання на застосування отриманих знань; завдання на формулювання основних наукових проблем у даній сфері знання й опис підходів до їх вирішення. Результативно-цільова модель сприяє визначенню ключових системоутворювальних знань та метазнань, умінь, досвіду діяльності учнів, формування яких необхідно забезпечити за допомогою проблемних методів і технологій навчання. Додаткова та пояснювальна інформація виконує роль середовища, в якому відбувається формування провідних ідей навчальної теми.

Створення результативно-цільової моделі сприяє конкретизації ядра змісту в підручнику, що характеризує фундаментальність навчального предмета та представлене через визначення понять, формулювання законів, закономірностей, правил, опис методів пізнання відповідної науки, найважливіших фактів, явищ, на матеріалі яких забезпечується досягнення завдань компетентісно орієнтованого навчального середовища.

Навчальний текст модуля повинен містити відповіді на всі поставлені в результативно-цільовій моделі запитання, у ньому мають бути сформульовані типові завдання та їх рішення. Кожне розібране завдання має бути пов'язане з набором тренувальних завдань, представлених без рішення.

Для забезпечення цілісності сприйняття змісту в модулі розробляється логічна схема зв'язків між параграфами через провідні завдання навчального предмета, через розвиток понять (уведення поняття, розкриття його ознак, узагальнення, конкретизація, підведення під систему), узагальнення, формування цілісного погляду на предметну область, через взаємозв'язок наукових знань з прикладним змістом предметної області, розвиток ключових компетентностей, міжпредметних і надпредметних зв'язків. Потім здійснюється уточнення загального введення в проблему, розподіляється навчальний матеріал за параграфами, визначається необхідний ілюстративний матеріал, вказується зв'язок із компонентами навчально-методичного комплексу та інформаційно-освітньої середовища.

У процесі розроблення системи диференційованих підсумкових запитань та завдань для самоконтролю учнів і для тренінгу з матеріалів зазначеного модуля доцільно використовувати загальну структуру навчального проекту. У такому разі підручник зможе забезпечувати в організації навчального процесу три паралельні освітні лінії: перша – розв'язання традиційних навчальних завдань як міні-проектів для індивідуальної навчальної діяльності; друга – більш крупні колективні навчальні проекти із визначенням цілі діяльності, активним застосуванням набутих знань та досвіду діяльності з посиленням ціннісно-орієнтувального, комунікативного, естетичного та перетворювального освітніх компонентів за рахунок включення завдань з підготовки доповідей і повідомлень учнів, введення лабораторно-дослідницьких практикумів, застосування ділових ігор, ігрового моделювання, міждисциплінарних дослідницьких робіт; третя лінія – це розв'язання завдань творчого рівня (стосовно крупних навчальних проектів, що мають суспільно корисне значення, посильні для учнів, вимагають від них активного застосування теоретичних знань, а також додаткового залучення наукової, довідникової та іншої літератури; економічних розрахунків, самостійного розроблення продукту проекту, технології його отримання, плану дій з його реалізації з урахуванням наявних можливостей).

На цій основі можна розробити електронну версію модуля. У ній буде відображено: 1) основні та допоміжні поняття навчального тексту (з кожним поняттям пов'язується фрагмент зі згорнутою інформацією та навчальними міні-проектами, а у кінці згорнутого тексту можна розмістити гіперпосилання на розгорнутий варіант тексту із системою дослідницьких завдань та колективних проектів); 2) ієрархічні зв'язки понять із зазначенням тематичних навчальних проектів творчого характеру; 3) неієрархічні зв'язки понять, відображення яких сприяє формуванню більш глибокого рівня розуміння навчальної інформації.

Така образна модель через систему посилань сприятиме більш тісній взаємодії підручника з елементами навчально-методичного комплексу та всього інформаційно-освітнього середовища, забезпечуючи відкритість, нелінійне

та комбіноване використання різних форм і засобів навчання. Окрім того, вона унаочнить взаємозв'язок модулів підручника з компонентами інформаційно-освітнього середовища (внутрішні – це компоненти навчально-методичного комплексу: словники, довідники, науково-популярна та періодична література, бібліотека, методичні рекомендації, задачки, наочні посібники, лабораторне обладнання; зовнішні – бібліотеки, Інтернет).

Усі знання в підручнику доцільно подавати відповідно до сучасного рівня розвитку науки, техніки та культури в обсягах, які чітко враховують вікові можливості школярів, передбачені навчальною програмою, зорієнтовані на практичні результати, формування особистісного досвіду навчальної діяльності та розвиток загальної здатності до навчання.

**Висновки.** Отже, пріоритетними акцентами проектування та побудови компетентісно орієнтованого освітнього середовища навчального закладу є гармонійний цілеспрямований розвиток особистості учня на основі формування предметних, ключових і життєвих компетентностей. Значну роль у цьому процесі відіграє шкільний підручник, який розглядається як центральний і системоутворювальний елемент відкритої інформаційної системи освітнього середовища. Відмінною особливістю підручника у системі компетентісно орієнтованого навчального середовища є побудова його за модульним принципом, що сприятиме досягненню оптимального поєднання основних структурних компонентів для вирішення завдань розвитку учнів засобами навчального предмета. Комплексне поєднання підручника з навчально-методичними комплектами із застосуванням мультимедійних технологій сприяє реалізації компетентісного та середовищного підходів в освітньому процесі.

## Література

1. Заболотня Ю. В. Дидактичне проектування інформаційно-освітнього середовища вищого навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 [Електронний ресурс] / Ю. В. Заболотня ; Криворізький пед. ін-т ДВНЗ «Криворізький нац. ун-т». – Кривий Ріг, 2012. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.kdpu-library.ucoz.ru>
2. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук : спец. 13.00.01 [Електронний ресурс] / А. І. Каташов ; Луганський державний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. – Луганськ, 2001. – 20 с. – Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua>
3. Кодлюк Я. П. Технологічність підручника для початкової школи / Я. П. Кодлюк, М. В. Самотіс // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С. 432–438.
4. Савченко О. Я. Упровадження компетентісного підходу в початкову освіту: здобутки і нерозв'язані проблеми / О. Я. Савченко // Рідна школа. – 2014. – № 5. – С. 12–17.
5. Слободчиков В. И. О понятии образовательной среды в концепции развивающего образования / В. И. Слободчиков. – М. : Эксплицентр РОСС, 2000. – 230 с.

6. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії / О. І. Пометун // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 146–157.

7. Топузов О. М. Роль і місце підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання / О. М. Топузов // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць. – К. : Педагогічна думка, 2012. – Вип. 12. – С. 241–247.

8. Хуторской А. В. Место учебника в дидактической системе [Электронный ресурс] / А. В. Хуторской. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0608.htm>

9. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / А. В. Ясвин. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.

## References

1. Zabolotnia Yu. V. Dydaktychne proektuvannya informatsiino-osvitnoho seredovyscha vyshchoho navchalnoho zakladu : avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.09 [Elektronnyi resurs] / Yu. V. Zabolotnia ; Kryvorizkyi ped. in-t DVNZ «Kryvorizkyi nats. un-t». – Kryvyi Rih, 2012. – 20 s. – Rezhym dostupu: <http://www.kdpu-library.ucoz.ru>

2. Katashov A. I. Pedahohichni osnovy rozvytku innovatsiinoho osvitnoho seredovyscha suchasnoho litseiu : avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kandydata ped. nauk : spets. 13.00.01 [Elektronnyi resurs] / A. I. Katashov ; Luhanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni T. H. Shevchenka. – Luhansk, 2001. – 20 s. – Rezhym dostupu: <http://www.sportpedagogy.org.ua>

3. Kodluk Y. P. Tehnologichnist pidruchnika dla pochatkovoji shkoli / Y. P. Kodluk, M. V. Samotis // Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats. – К. : Pedahohichna dumka, 2012. – Вyp. 12. – S. 432–438.

4. Savchenko O. Ya. Uprovadzhenia kompetentnisnoho pidkhdou v pochatkovu osvitu: здобутky i nezov'язani problemy / O. Ya. Savchenko // Ridna shkola. – 2014. – № 5. – С. 12–17.

5. Slobodchikov V. I. O ponyatii obrazovatelnoy sredy v kontseptsii razvivayushego obrazovaniya / V. I. Slobodchikov. – М. : Ekopsitsentr ROSS, 2000. – 230 s.

6. Пометун О. І. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії / О. І. Пометун // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 2. – С. 146–157.

7. Topuzov O. M. Rol' i mistse pidruchnyka v realizatsiyi kompetentnisnoho pidkhdou do navchannya / O. M. Topuzov // Problemy suchasnoho pidruchnyka : zb. nauk. prats'. – К. : Pedahohichna dumka, 2012. – Вyp. 12. – S. 241–247.

8. Hutorskoy A. V. Mesto uchebnika v didakticheskoy sisteme [Elektronnyi resurs] / A. V. Hutorskoy. – Rezhim dostupa: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0608.htm>

9. Yasvin V. A. Obrazovatel'naya sreda: ot modelirovaniya k proektirovaniyu / A. V. Yasvin. – М. : Smyisl, 2001. – 366 s.

Трубачева С. Э.

## ШКОЛЬНЫЙ УЧЕБНИК В КОМПЕТЕНТНОСТИ ОРИЕНТИРОВАННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

В статье освещены отдельные аспекты проблемы проектирования модульного учебника в системе компетентностно ориентированной образова-

тельного среды учебного заведения. Освещены дидактические особенности его структуры и функций как основного элемента учебного компонента образовательной среды.

**Ключевые слова:** компетентностно ориентированная образовательная среда, модульный школьный учебник.

Trubacheva S.

## SCHOOL TEXTBOOK IN THE COMPETENCE-ORIENTED EDUCATIONAL ENVIRONMENT

The article highlights some aspects of the modular design of the textbook in the system of competence-oriented educational environment of the school. Didactic peculiarities of its structure and functions as a basic element of the educational component of the educational environment had been analyzed.

Harmonious purposeful development of personality on the basis of school subject, a key competence of a pupils are the priority focus of designing and building competence-oriented educational environment of the institution. A distinctive feature of the textbook in the system of competence-oriented learning environment is to build it in a modular fashion. Modeling of the structure and content of the module it is advisable to start with the creation of an effective-target model study of the topic. This shaped model through the system of links will encourage greater interaction of the textbook the elements of the educational-methodical complex and just educational environment.

**Keywords:** competence-oriented educational environment, modular school textbook.